

ERIK BOLLERUP

Lagerbrings Svea Rikes Historia

Tillkomst, utgivning, mottagande

I

I dedikationen till Fredrik VI i sin Danmarks Riges Historie (5 bd 1829–32) – den första större danska rikshistorien efter Holbergs – uttrycker den danske hävdatecknaren G. L. Baden sitt beklagande, att Lagerbring så sent tog itu med sitt huvudarbete, att han, ehuru död i hög ålder, ej kunde medhinna att fullborda detsamma. Eftervärlden har skäl att instämma i detta beklagande. När första delen av Sven Lagerbrings »Svea Rikes Historia ifrån de äldsta tider till de närvarande» förelåg i tryck på sommaren 1769, var dess författare en till åren kommen man – han hade i februari det året fyllt 62 år, vilket var en hög ålder på den tiden, då medellivslängden var betydligt kortare än nu. Varför dröjde han så länge med sin huvudsats som historiker?

Som orsak till dröjsmålet anger hans nära vän i Lund A. J. Retzius i brev till C. Chr. Gjörwell efter Lagerbrings död, att denne »icke kunde övertala sig att vid alla tillfällen måla rikets fiender med svarta färger eller tvärtom».¹ Den »fiende», som framför allt – vid sidan av Ryssland, som ju inte i större utsträckning figurerar i Sveriges äldre historia – skulle målas svart enligt den allmänna opinionens krav, var tydligen Danmark. Nu var det emellertid inte bara så, att Lagerbring på både fädernet och modernet härstammade från

¹ Retzius till Gjörwell 6/1 1788 i Några bidrag till Sven Lagerbrings biografi, meddelade av GUNNAR CARLQUIST, Historisk Tidskrift för Skåneland IV (1910–13), 65.

dansk-skånska släkter, utan också så, att han hade goda för att inte säga hjärtliga förbindelser med en rad prominenta danska kulturpersonligheter, främst då historiker som Langebek, Suhm och Schöning (eg. norrman). Med dessa brevväxlade han, och han besökte dem, när han i forskningssyfte for över till Köpenhamn. Man har inte utan fog kallat Lagerbring den förste litteräre skandinav. Det är under sådana förhållanden förklarligt, att han hade en mera objektiv syn på relationerna genom tiderna mellan Sverige och Danmark-Norge än de flesta av sina landsmän, vilket kunde reta en del av dem. Att Lagerbring själv hade klart för sig, att hans inställning till grannlandet var en stötesten för många, framgår av yttranden i brev. Till Gjörwell skriver han 1779, då tre band av hans rikshistoria utkommit: »Vad som egentligen skaffat mig det svåraste och farligaste ömdöme vet jag, och är danska historien rätta corpus delicti; men det får bli därvid. Allt har sin övergång: tiga kan jag, ljuga gör jag intet, och detta är och blir min historiska trosbekännelse.»²

Nu är det knappast troligt, att uppgiften hos Retzius rymmer hela sanningen. Ständernas uppdrag till Dalin att skriva en svensk rikshistoria måste länge ha verkat återhållande på Lagerbring ifråga om eventuella planer därvidlag. Vad som omsider kom honom att övervinna ovan nämnda betänkligheter var utan tvivel de vetenskapliga brister, som i hans ögon vidlådde Dalins verk, särskilt då medeltidshistorien (1750), som ju visade sig vara hans, Lagerbrings, egentliga område. Han kände sig istånd och uppfordrad att göra något bättre och gedignare. »Säkert är», skriver han i mars 1766 till Gjörwell, »att Dalins historia är allt för felaktig och Botins för kort.»³

När påbörjade han arbetet på sin rikshistoria?

Huvudkällan till vår kunskap om tillkomsten och utgivningen av Lagerbrings rikshistoria är Gjörwells brevväxling, förvarad i Kungliga Biblioteket. Däri ingår, bland mycket annat, om lundaprofessorns här behandlade verk växlade brev dels mellan denne och Gjörwell, den trogne vännen och tidigare lärjungen, dels mellan den senare och andra historiskt intresserade personer. Nästan alla dessa brev är numera tryckta, helt eller i utdrag.⁴

² Lagerbring till Gjörwell 14/2 1779 i Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening av MARTIN WEIBULL, III 1875 (tr. 1874): Brev från Sven Bring-Lagerbring 1766–1786, 15. I fortsättningen citeras brevsamlingen: Samlingar III.

³ Lagerbring till Gjörwell 30/3 1766 i Samlingar III, 3 f.

⁴ Några utdrag ur Gjörwells korrespondens kan vara motiverade för belysning

Det äldsta belägget på att Lagerbring har sin rikshistoria under arbete förekommer i ett brev från honom till Gjørwell daterat den 30 mars 1766.⁵ Han talar där om sin »tillämnade historia» såsom om något för brevmottagaren välbekant, varav det framgår, att den diskuterats dem emellan tidigare, fastän intet brev därom bevarats. Han säger sig ämna föra sin framställning så långt fram i tiden som hans hälsa och levnadsår tillåter. Första delen skulle redan ha varit alldeles färdig, om ej en mängd akademiska bestyr kommit i vägen. Dock tror han, att den skulle kunna vara renskrivnen »till påsk». Eftersom påskdagen just inföll den dagen han skrev brevet, avser han sannolikt pingst. Orden om att första delen redan kunde ha varit färdig, tyder på att han en längre tid sysselsatt sig med densamma, kanske ett år, kanske längre. För sistnämnda åsikt talar vissa omständigheter. Under Lagerbrings presidium hölls i Lund 1763 två gradualdissertationer som förefaller ha samband med hans tankar på en rikshistoria. I avhandlingen *De fide historica monumentorum islandicorum* lägges efter en intressant källkritisk undersökning den grund, de norsk-isländska litterära minnesmärkena, varpå första delen av hans *Svea Rikes Historia* till väsentlig del skulle byggas. Den prövning av den isländska litteraturens källvärde för svensk historia, som Lagerbring företar i inledningen till nämnda del av

av den långvariga och trogna vänskapen – som dock ej ledde till titelbortläggning – mellan den lundensiske lärde och hans forna lärjunge. Till F. Sparre skrev den senare 24/7 1780 (MUNTHE, Gjørwells brev till F. Sparre 1768–95, 1938, 123) om Lagerbring, att han »av alla nu levande var min förste välgörare, vars första föreläsning som historieprofessor i Lund jag åhörde och, så länge jag där vid akademien mig uppehöll, jämt bevistade, vars ynnest jag i alla tider rönt och än i denna dag röner». Några år sedan skrev han ett långt brev till F. Sparre i samma ämne. Det heter däri, att han vördar Lagerbring »icke allenast för min lärare, utan ock för min välgörare. Vid akademien i Lund försummade jag uti flera år ingen enda av hans föreläsningar, och ingen enda tillät han mig att vedergälla; och med stor möda har jag nu sedermera fått hans tillstånd att avbörd mig det ringa arvode, han utsatt för manuskriptet till rikshistorien, såväl den större som den mindre». (MUNTHE, a.a. 230.) I GJÖRWELLS Svenska Archivum I, 1790 12 faller orden än varmare: »Sal. Cancellie-Rådet blev på visst sätt min förste och snart sagt ende lärare, vördnad för mannen och kärlek för hans vetenskap intogo hela ynglingen, jag läste, jag njöt, jag levde liksom av hans arbeten, och den fria penna, varmed läraren skrev sina böcker, blev ock sedan lärjungens så skäligen maner,» ord som han upprepade i bd I 1798 20 av sin Brevväxling.

⁵ Samlingar III, 3 f.

rikshistorien, ansluter sig så gott som helt till dissertationen av år 1763. I en annan dissertation »exhibens cautelas de prudenter instituenta historia» utredes historieskrivningens ändamål och principer, källorna och deras behandling, stil och komposition, den sistnämnda i anknytning till av C. G. Tessin på 1750-talet framlagda synpunkter. Man kunde nu tro, att de båda avhandlingarna hade något samband med Dalins 1763 timade frånfälle – därmed blev ju fältet fritt för andra historiker att göra sig gällande på rikshistorieskrivningens område. Något sådant samband synes dock inte föreligga. Avhandlingarna ifråga ventilerades nämligen på våren 1763, medan Dalin avled först i augusti samma år efter en kort tids sjukdom.

Hur länge hade Lagerbring umgåtts med planer på en rikshistoria, innan han på allvar tog itu med att förverkliga dem?

I David Menlös' inbjudningsskrift till Lagerbrings professorsinstallation 1743 och efter honom i G. Sommelius' biografi och Chr. Wollins och J. von Engeströms parentationer över honom ordas om det myckna historiska källmaterial, som den unge Bring insamlade under sina stockholmsår på 1730-talet i den fersenska familjen, och mellan raderna, framför allt kanske hos Engeström, kan man utläsa den uppfattningen, att hans källsamlade skedde med tanke på en kommande rikshistoria. Det finns emellertid starka skäl att undra, om inte uppfattningen är en efterhandskonstruktion, med utgångspunkt i vad som senare blev verklighet. Vad som talar mot uppfattningen är följande.

För det första: när dåvarande juris adjunkten och nyutnämnde akademisekreteraren Sven Bring i september 1742 befordrades till professor i historia vid Lunds universitet, hade han, som ej sällan framhållits, bland sina meriter inte en enda avhandling i ämnet historia men flera i juridik, som ju länge utgjort hans huvudstudium. Hans lärare vid akademien, den berömda David Nehrman-Ehrenstråle, som skattade honom högt, hade tänkt sig honom som sin efterträdare, om han själv av hälsoskäl – för tung arbetsbörda – skulle lämna sin befattning. Även andra konsistorieledamöter, t.ex. biskop Carl Papke, omhuldade samma tanke. Brings inriktning mot juridiken var påtaglig och f.ö. så markant, att han inte väl utnämns till professor i historia, förrän han begärde transport till den lediga juris och moraliumprofessionen »såsom en syssla, den han med även så stor nytta för den studerande ungdomen förmodar sig kunna förestå». Om han vid denna tid eller dessförinnan planerat skriva en

rikshistoria, hade han väl velat stanna kvar i det ämbete han så nyligen fått.

För det andra: att samla historiska dokument, i original eller avskrift, var vid denna tid en vanlig företeelse bland historiskt intresserade och utgör på intet vis indicium på avsikter ifråga om rikshistorieskrivning. Nehrman-Ehrenstråle var en av de främsta samlarna i landet, och det var naturligt, att lärjungen följde mästaren i spåren. Båda utgick från den bestämda åsikten, klart uttalad av den senare, att historiska insikter var av största värde för juridiken.

Vad så beträffar uppgiften om det myckna källmaterial den unge juristen samlat under sina stockholmsår, bör man nog ta den med en nypa salt. Själv fann han sin aktsamling »kanske otillräcklig» 1769, och att så verkligen var fallet,⁶ framgår ju av hans ivriga verksamhet på detta område de följande åren, en verksamhet som kan imponera än i denna dag genom sin grundlighet.⁷

Planer på en rikshistoria torde Lagerbring börjat hysa tidigast någon gång efter 1742, då han blivit varm i kläderna som historieprofessor. Nu förhöll det sig så, att tanken på en svensk nationalhistoria var aktuell här i landet under 1740-talets förra hälft. Grannen i väster hade fått en modern sådan i Ludvig Holbergs »Dannemarks Riges Historie», som i tre delar utkommit åren 1732–35, och varför skulle Sverige ligga sämre till? Efter det snöpliga kriget med Ryssland och freden i Åbo i juni 1743 kände nog också mången svensk ett behov av att skingra tankarna på landets olyckor genom att låta dem dröja vid dess ärorika förflutna, som man då ville se skildrat på ett värdigt och stimulerande sätt. Uteslutet är inte, att även den nye historieprofessorn i Lund fängslats av tanken på en rikshistoria och börjat fundera på att skriva en. Några som helst bevis därpå går dock inte att framleta. Vad som möjligen kan tyda därpå är, att han någon gång under läsåren 1743–45, enligt en uppgift hos Gjörwell, höll ett kollegium – det första av flera – över de av kritisk skärpa präglade föreläsningar i svensk historia (tryckta först 1762 under titel »Utkast till svenska folkets historia»), som Eric Benzelius d.y. hållit i Uppsala i seklets början och som i avskrift var kända och värderade av alla landets dåtida historiker.⁸

⁶ Lagerbring till Lunds universitets kansler G. A. Hiärne 27/8 1769 i Sven Lagerbring, Skrifter och brev, utgivna av LAURITZ WEIBULL (1907), 130 f.

⁷ Jfr B. HILDEBRAND, Bidrag till Sven Lagerbrings biografi i Lychnos 1963–64 (tr. 1965), 62 f.

⁸ Gjörwell till A. A. Een 1756 5/7, Gjörwells Brevväxling, K. B.

Emellertid tog rikets ständer hand om en då för riket så viktig angelägenhet, och i september 1743 uppdrog de åt Olof Dalin, på sitt sätt en motsvarighet till Holberg i Danmark fastän väl mindre i formatet, att författa en svensk rikshistoria. Han erhöll som hjälp därtill ett offentligt anslag på 12.000 dlr s:mt, varav han dock ej synes ha fått ut mer än hälften.

Hade lundaprofessorn drömt om att själv skriva en rikshistoria, fick han nu skrinlägga alla planer i den vägen. För två rikshistorier fanns det avgjort ingen publik i landet – att det fanns för en var vackert nog i ett land, »varest man läser litet», om man får tro Axel von Fersen d.ä.,⁹ och där allmänheten »hellre köper kaffe och rak (arrak) än böcker, om än aldrig så lätt köpta» enligt Lagerbring.¹⁰

Dalins verk mötte beröm, inte minst för den klara och eleganta stilens skull, men också åtskilligt klander, delvis åtminstone med orätt då man förbisåg hans på ett flertal aktstycken byggda framställning av Vasatiden. Frånast var en lång serie osignerade artiklar, förlöpande på 1780-talet likt en följetong från nummer till nummer, i H. G. Porthans Åbo Tidningar och i stora utdrag återgivna i Stockholms-Posten, där huvudtemat var, att »få böcker äro hos oss utkomne, som förtjänt och fått flere kritiker än von Dalins Svea Rikes Historia».

Till följd av den snabba utvecklingen denna tid ute i Europa på historieskrivningens område, främst genom upplysningsmännen med Voltaire i spetsen, framstod Dalins rikshistoria redan under utgivningen som delvis föråldrad ifråga om uppläggningsen, eftersom krönikiformen där ej var övervunnen. En som noga följde med vad som hände på kulturfronten i det ledande landet Frankrike var som bekant C. G. Tessin, och i ett »brev» 1755 till kronprins Gustav tar han upp frågan om hur en modern rikshistoria lämpligen bör uppläggas.¹¹ Utgångspunkten för sitt resonemang har han i verk av Velly och Voltaire. Tessins »brev» blev mycket uppmärksammat i historiekretsar och fick betydelse för historieskrivningens framsteg här i landet framför allt genom Botin och Lagerbring. Tillsammans med bristerna hos Dalins verk synes diskussionen om uppläggningsen av en rikshistoria ha stimulerat dessa båda hävdtecknare, framför allt kanske den sistnämnde, till deras insatser på området.

⁹ K. WARBURG, Olof Dalin i Sv. akademien handl. LIX (1884), 369 noten.

¹⁰ Samlingar III, 10.

¹¹ C. G. TESSIN, En gammal mans brev till en ung prins (1756), 333.

Dalin hade vid sitt frånfälle i augusti 1763 fört skildringen av Sveriges öden genom tiderna fram till Karl IX:s död 1611. Frågor av olika slag uppstod nu, bl.a. om man skulle anmoda någon, och i så fall vem, att fortsätta Dalins Svea Rikes Historia, något som kändes så mycket angelägnare »som den återstående delen därav är att anse som den viktigaste, såsom ej allenast ifrån konung Gustaf Adolfs regering innefattande rikets ärofullaste tidevarv, utan ock närmare till närvarande tider nalkande».¹² De citerade orden är sekreta utskottets vid den upprörda riksdagen 1769–70, då hattpartiet återvann makten, och bakgrunden till dem är, att detta utskott å ständernas vägnar genom kanslikollegium (civilexpeditionen) hade hand om och bevakade hela rikshistoriekomplexet.

De närmaste åren efter Dalins död gjordes emellertid officiellt föga eller rättare sagt ingenting åt saken. Den skärpta partikampen på 1760-talet, som vände blickarna åt andra håll än de kulturella, kan ha bidragit härtill. Att frågan om en rikshistoria ånyo blev högaktuell, berodde på att »professor Bring i Lund av egen drift företagit sig densamma att utarbета, och därav redan den första delen utgivit».¹³

För att sammanfatta: Det äldsta belägget på att Lagerbring har en rikshistoria under arbete är från mars 1766, då han i ett brev till vännen och förre lärjungen Gjörwell, vars brevväxling är den förnämsta källan ifråga om tillkomsten och utgivningen av Svea Rikes Historia, talar om sin tillämnade historia såsom om något för brev-mottagaren välbekant. Troligen hade han börjat på den ett eller annat år tidigare, kanhända redan 1763. Uppfattningen, att han redan i sin ungdom, under informatorstiden i Stockholm på 1730-talet, skulle umgåtts med planer på en rikshistoria, torde vara en efterhandskonstruktion.

2

I det förut nämnda marsbrevet 1766 till Gjörwell redogör Lagerbring för innehållet i de sju första kapitlen av del I. Inalles skall verket i femton kapitel skildra Sveriges historia fram till 1061 – samma slutår

¹² Sekr. utskottet till kungl. maj:t 29/1 1770; skrivelsen tryckt i Riksdags-tidningar nr 173, dat. 19/8 1771.

¹³ Kanslikollegiets skrivelse 8/8 1769 till G. A. Hjärne, Lunds universitets kansler, tr. i Gjörwells Tidningar om lärda saker 4/11 1769.

alltså som i Dalins del I. Sex av dessa kapitel är renskrivna, de andra ännu inte fullständigt utarbetade. Han har redan resonerat om förläggningen med en viss Segerdal,¹ men som detta inte lett till något resultat, funderar han på att utge verket styckevis, »ty jag ärnar icke varken att bliva martyr eller tiggare för svenska historien, och jag är ingalunda så kär i mina egna tillverkningar, att jag tror det allmänna förlorar något särdeles igenom ett sådant arbetes förblivande i mörkret».

Den slutliga – tryckta – versionen av Svea Rikes Historia I rymmer inte femton utan sjutton kapitel, och att verket svällt ut så pass mycket kan ha bidragit till att försena färdigställandet. Först i slutet av september 1766 är Lagerbring i stånd att till sitt ombud i Stockholm, kungl. bibliotekarien Gjörwell, skicka upp vad han kallar ett utkast till första delen av rikshistorien. Avsikten är att Gjörwell skall studera det och kommunicera därom med vänner och gynnare – om bibliotekarien eller några av vännerna, av vilka C. G. Warmholtz i vetenskapligt avseende var den mest prominente, därvid hade anmärkningar eller påminnelser att komma med, kunde utkastet »undergå ännu någon vidare förbättring och således komma ut i sinom tid fullkomligare uti allmänhetens händer. Här är ingenting som brottar».²

»Utkastet» omfattade av allt att döma en väsentlig del av del I, möjligen i slutredaktion.³ Lagerbring talar visserligen om att han kan

¹ I KLEMMING–NORDIN, *Svensk-Boktryckeri-Historia 1483–1883* (1883) förekommer ingen boktryckare/förläggare med detta namn. Möjligen är han identisk med en bokhandlare David Segerdahl från Stockholm, som figurerar i något nummer av Lunds Wecko-Blad (t.ex. i nr 7, 1775).

² Lagerbring till Gjörwell 28/9 1766, *Samlingar* III, 5.

³ I fråga om Lagerbrings sätt att arbeta ger brorsonen E. S. Bring en skildring därav i sitt brev till Gjörwell den 26 juli 1792 (tr. i *Skrifter och brev*, 28 f.). Han skrev först ett utkast på lösa papper »utan connexion». När ett dylikt utkast till ett kapitel var färdigt, började han på själva utarbetningen med indelning i paragrafer och tillhörande källhänvisningar. Detta koncept skrevs i folio på lösa ark, som nummerades. Därefter tog han itu med att själv renskrivna konceptet på postpapper in quarto, detta därför att han vid renskrivningen ofta gjorde de ändringar, som han då fann nödvändiga och som ingen annan än han kunde göra. – Det utkast, som Lagerbring talar om i septemberbrevet till Gjörwell kan inte vara identiskt med ett sådant utkast, som brorsonen beskriver 1792, utan måste uppfattas som ett utarbetat koncept, vari författaren dock var redo att göra ändringar.

få tillbaka manuskriptet genom posten eller på annat sätt, men om så verkligen skett är ovisst. Så snart som i slutet av december 1766 meddelar han nämligen Gjörwell, att »resten av svenska historien» skall kunna vara i Stockholm emellan påsk (påskdagen inföll den 19 april) och pingst (pingstdagen inföll den 7 juni) nästföljande år, och det såges ingenting om det s.k. utkastet, vilket väl förutsätter, att detta var kvar i Gjörwells händer.⁴

Sannolikt var hela manuskriptet till del I av Svea Rikes Historia i tryckfärdigt skick någon gång på försommaren 1767. Därpå tyder främst en notis den 11 juni detta år under »Korta lärda nyheter» i de av Gjörwell utgivna Kongl. Bibliothekets Tidningar om lärda saker.⁵ Väl för att göra reklam för verket och ev. stimulera till förhandsprenumeration meddelar Gjörwell i notisen, att »det blir ett, i alla hänseenden, förträffligt verk». Det kan tilläggas, att han redan den 1 juli året innan infört en blänkare om verket i Kongl. Bibliothekets Dagbok för detta datum.⁶

Tryckningen av ett större verk på 1700-talet tog en avsevärd tid i anspråk. För Lagerbrings del åtgick två à tre år per band. Vad som försvårade processen var den långsamma och något osäkra postgången mellan huvudstaden och Lund. Belysande är, att Lagerbring vid ett tillfälle klagar över att det var lättare få böcker från Paris och Rom än från Stockholm.⁷

Gjörwell läste korrektur på första delen (och fjärde) allt eftersom den trycktes. Sista korrekturet gick till författaren i Lund för slutjustering. När denne i september 1768 tackar Gjörwell »övermåttan för kommunikation av det övriga, som är tryckt av Svenska Historien», är det tydligen fråga om ett dylikt slutkorrektur.⁸

Ett svårlöst problem hade varit att skaffa en förläggare. I början på augusti 1766 syntes frågan vara ordnad i och med att en boktryckare, av Lagerbring kallad Hesselgren, intresserade sig för förläggningen och t.o.m. talade om ett arvode av fem plåtar (10 dlr

⁴ Lagerbring till Gjörwell 26/12 1766, Samlingar III, 6.

⁵ Kongl. Bibliothekets Tidningar om lärda saker I 325, st. XXI. I Danmark var Lagerbrings arbete på en svensk rikshistoria känt redan 1767. HOLGER RÖRDAM, Breve fra Jacob Langebek 1735-1775, 437, 450, 461.

⁶ S. 9.

⁷ Lagerbring till Gjörwell 10/8 1766, Samlingar III, 5.

⁸ Lagerbring till Gjörwell 29/9 1768, Samlingar III, 8.

s:mt) arket.⁹ Emellertid backade han ut av någon anledning – trodde väl inte på publikintresset – och Gjørwell föreslog då, att Lagerbring själv skulle upplägga verket, en tanke som denne ju varit inne på tidigare.¹⁰ Nu slår han dock från sig med bägge händerna, anser att de tillgångar han har – och de var ingalunda obetydliga, han disponerade genom hustrun, som dött 1760, över både Rosenlund och Östarp – måste hållas intakta för barnens skull. Om ingen vill åtaga sig förlaget undrar han inte därpå »i anseende till nuvarande tider». Sannolikt har han i minnet inte bara egna erfarenheter från utgivningen av trebandsverket »Åtskilliga handlingar som förmodligen kunna giva ljus i svenska historien» och andra arbeten utan också vad Andreas Rydelius på och om sin tid en gång yttrade: »Den som vill giva ut något i Sverige bör bereda sig på att riskera liv, ära och gods, livet genom arbete, äran genom förtal och bakdantare och gods genom tryckningskostnaden», ord som Lagerbring själv vid ett tillfälle citerar.

Till slut lyckades dock den outtröttliga Gjørwell att få tag i en förläggare.¹¹ Det blev Carl Stolpe, som just inte hörde till de mera framgångsrika i sitt yrke – han hade tidigare gjort konkurs.¹² Stolpe förlade de tre första delarna av Svea Rikes Historia, medan Gjørwell förlade den fjärde. Någon större belåtenhet med Stolpe som förläggare hade Lagerbring inte. Förläggaren var senfärdig och föga ordhållig, klagade Lagerbring vid ett tillfälle. Hans verk trycktes därtill på dåligt papper och i en mindrevärdig typografisk utstyrelse.¹³ Enligt Gjørwell hade Stolpe »uti all ovärdig måtto» fullgjort sitt värv, en uppgift som man väl ändå får ta med någon reservation, av de till vår tid bevarade exemplaren att döma. Sant är emellertid,

⁹ Någon boktryckare med namnet Hesselgren förekommer inte hos KLEMMING-NORDIN, a.a., men väl en Peter Hasselberg, innehavare av det Wildeska tryckeriet i Stockholm (s. 238).

¹⁰ Lagerbring till Gjørwell 28/9 1766, Samlingar III, 5.

¹¹ Lagerbring till Lunds universitets kansler G. A. Hiärne 27/8 1769, Skrifter och brev 132. I bd III (1805), 10 av »Brefväxling» uppger Gjørwell sig som förläggare till del I, vilket torde vara ett minnesfel.

¹² Om honom se KLEMMING-NORDIN, a.a. 228, 237, 242, 246.

¹³ Lagerbring till Gjørwell 23/3 1783 i Skrifter och brev, 159. Jfr Svea Rikes Historia IV, företalet XXXVIII och Gjørwells »företal» till det exemplar av början på del V av Svea Rikes Historia, vilket han 1790 överlämnade till Linköpings stiftsbibliotek.

att de ifråga om papper och utstyrsel inte på något sätt kan jämföras med den av Gjörwell utgivna fjärde delen.

Vad det överenskomna arvodet beträffar utgjorde detta, såvitt Gjörwell kan erinra sig det långt senare 30 dlr k:mt, »som efter närvarande ställning av bokhandelsrörelsen verkligen är hederligt, helst när arbetet blir vidlyftigt och tål länge ligga i lager».¹⁴ Den nämnda summan kan ju inte gälla någon del av verket, fastän Gjörwell ingenting säger därom, utan måste åsyfta arket. Hur mycket Lagerbring fick ut av Stolpe i honorar är ovisst. Denne var nog inte alltid så lätt att ha att göra med. När det gällde tredje delens förläggning exempelvis, gjorde han enligt Gjörwell »odrägliga pretentioner, såsom att få manuskriptet hädanefter gratis o.s.v.».¹⁵ Å andra sidan var det säkert ingen sinekur att vara boktryckare och bokförläggare på den tiden, då det kulturella och bokintresserade skiktet i samhället var så tunt.

Någon gång under juli månad 1769 förelåg del I av Svea Rikes Historia i tryck, skildrande »hedniska tiden».¹⁶ Formatet var kvart, stilen fraktur, sidantalet 600, varav 29 utgjorde »Inledning om den gamla svenska historiens trovärdighet och äldsta tideräkning», priset 18 dlr k:mt – ungefär detsamma som en tunna enkelt öl kostade på den tiden. Bandet var dedicerat till Lunds universitets kansler, riksrådet G. A. Hiärne, son till Urban Hiärne. Lagerbring hade låtit förläggaren välja mellan antikva och fraktur, och denne hade alltså valt den då vanligaste stilarten. Titeln utlovade en fortsättning av verket »intill närvarande tid», vilket ur anslagssynpunkt var lämpligt, eftersom man både på officiellt håll – hattarna satt sedan april 1769 åter vid makten – och icke officiellt var angelägen om en utför-

¹⁴ Gjörwell till Lagerbring 26/8 1774 i En Stockholmskrönika, ur C. C. Gjörwells brev 1757–1778, utg. av OTTO SYLVAN, 1920, 121 f.

¹⁵ Gjörwell till Lagerbring 26/8 1774 i En Stockholmskrönika, 121 f. De största inkomsterna fick Lagerbring från Sammandraget, det lilla som det stora. »Vad som kraftigast understött inrättningen (Gjörwells stiftelse Upfostrings-Sällskapet, vari också Lagerbring var medlem) är den vinst, som fallit på Herr Canc.Rådet Lagerbrings Sammandrag av Svenska Historien, ett förlag utan like på avsättningsområde, och för vilket jag ändå måst truga arvodet på den ädelmodige författaren.» Gjörwell till F. Sparre, Upfostrings-Sällskapets beskyddare, 24/7 1780 i MUNTZE, Gjörwells brev till F. Sparre, 123.

¹⁶ Dedikationen till Hiärne är daterad 23/6, kanslikollegii skrivelse till denne om verket 8/8. Någon gång däremellan, dock närmare dedikationens datum, har del I utkommit.

lig och vederhäftig sammanhängande skildring av Sveriges öden under nya tiden, med tyngdpunkten lagd på stormaktstiden. Ursprungligen hade Lagerbring tänkt sig titeln »helt enfaldig», som han säger: »Svea Rikes Historia ifrån äldsta tiden till slutet av sjuttonde århundradet, första delen som innefattar Hedniska tiden.»

Upplagans storlek är inte känd. Mer än 300 à 400 exemplar kan det knappast ha varit fråga om. Den var slutsåld först i början på 1780-talet, då en ny upplaga var påtänkt men ej blev av på grund av bristande publikintresse. Bland ställen där man saluförde verket, var också Gjörwells nyinrättade bokhandel i Hamiltonska huset på Ridarhustorget.¹⁷

3

Kort efter det att del I av Svea Rikes Historia utkommit, blev den föremål för recensioner i olika »tidningar», varom mera i avd. 4. Den för Lagerbring värdefullaste recensionen – man kan gott så kalla innehållet i den skrivelse det här är fråga om – stod emellertid ett svenskt ämbetsverk för. Sällan har väl ett dylikt handlat så snabbt i ett kultursammanhang som kungl. kanslikollegium i början på augusti 1769. Detta ämbetsverk hade bland sina många uppgifter, såsom förut framhållits, också den att »uppå Rikens Ständers åstundan» hos dem avge »vissa underrättelser rörande svenska rikshistorien». Högst ett par tre veckor efter utgivningen av Lagerbrings verk – han hette då ännu Bring men adlades i juli samma år till Lagerbring, av honom själv skrivet LagerBring – var nämnda kollegium färdigt med en skrivelse till Lunds universitetskansler, den förut nämnde G. A. Hiärne, vari denne uppmanades att av författaren till verket ifråga, vilket tillkommit av dess auktors egen drift, infordra vissa specificerade uppgifter. I det sammanhanget prisar kollegiet auktorerna för att han städse hämtar sina underrättelser ur källorna och dessa vid varje händelse uppgiva, vilket »allena är en omständighet, som lär tillägga hans verk företräde fram för många

¹⁷ Gjörwell var som bekant hatt, och som belöning för partiet gjorda tjänster fick han på sekreta utskottets förslag (S. U. till kungl. maj:t 25/1 1770, tryckt i Riksdags-Tidningar nr 166, dat. 1771 30/7) ett statligt lån på 4.000 dlr s:mt, med återbetalning av 1.000 dlr s:mt om året, för upprättande av ovan nämnda bokhandel, som bl.a. skulle sprida partiets skrifter. Se härom även En Stockholmskrönika Inl. X.

andra av dylik art . . . Ju mera kollegiet räknar för sin skyldighet att uppmuntra skickliga snillen till den svenska litteraturens upphjälpande, särdeles i en så viktig del som svenska rikshistorien, ju mera önskar sig kollegiet i tillstånd att inför Riksens Ständer kunna berättta, hur långt professor Brings verk hunnit och huru snart han efter sitt i titeln givna löfte tilltror sig kunna bringa detsamma till fullbordan.»

Slutet på skrivelsen är anmärkningsvärt och kan ha partipolitisk men även personlig bakgrund – författaren var ju känd för att vilja ha fria händer åt alla håll för att kunna säga det som sant var. Det heter däri, att kollegiet med sin skrivelse ingen annan avsikt hyser än som sagt är, och som kan lända till auktorns uppmuntran, och det är långt ifrån att kollegiet skulle vilja giva anledning till något, som kunde binda honom händerna – han bör alltså fortsätta och fullborda sitt verk efter egen bekvämlighet.

Skrivelsen är undertecknad av vice presidenten Ulrik Scheffer och fem kansliråd.¹ Man kan undra vem eller vilka, som varit tillskyndare till den. Visserligen låg den helt i linje med kanslikollegiets uppgifter, men den för ett svenskt ämbetsverk exempellösa snabbheten i aktionen tyder på krafter i rörelse utöver de vanliga. Att Lunds universitets nye kansler, den förut nämnde G. A. Hiärne, var ambitiös å akademiens vägnar är omvittnat, och han hade säkert sitt finger med i spelet såväl då som senare, när det gällde statsanslag. I företalet till del II av rikshistorien betygar Lagerbring honom sin värnads såsom den som – ehuru han, hävdadecknaren, »aldrig understått sig att anhålla därom» – haft mycken del i de nådetecken, som fallit på hans lott.

Även en annan person torde emellertid ha medverkat till kanslikollegiets aktion i rikshistoriefrågan och kanhända också utformat skrivelsen ifråga. Den åsyftade personen är presidentsekreteraren i kollegiet Jacob von Engeström, son till biskop Johan Engeström i Lund och en lärjunge till Lagerbring, omsider dennes minnestecknare i Vitterhetsakademien. Han var utbildad jurist men intresserade sig också för historia, i likhet med läraren under dennes juristtid.²

¹ Skrivelsen – som förut nämnts – tryckt av Gjørwell i Tidningar om lärda saker 1769 4/11.

² I sitt inträdestal i den nystiftade Vitterhets historie och antikvitetsakad., hållet 17/4 1786 och presenterande »Strödda tankar om den visshet som finnes uti historien», framstår han som en Lagerbrings lärjunge. – I många år var han verksam i kanslikollegiet, fr.o.m. 1766 som ordinarie presidentsekreterare. Under

I Lund hade han vid fem års ålder inskrivits i Blekingska nationen, som Lagerbring blivit inspektor för 1749, efter just Johan Engeström, när denne lämnade sin teologiska professur för biskopsstolen. Det kan tilläggas, att hans broder Gustav var gift med Lagerbrings dotter Abela Charlotta.

Hiärne handlade lika raskt som kanslikollegium. En vecka senare, den 16 augusti, överskickade han till Lagerbring, som då f.ö. för tredje gången var rektor magnificus, med några uppskattande ord kanslikollegiets skrivelse i avskrift och anhöll i en egen om svar på de däri framställda frågorna.³ Den 27 i samma månad svarar Lagerbring.⁴

I detta svar till universitetskanslern framhåller han, att en befrielse för honom från skyldigheten att delta i akademiska konsistoriets sammanträden och från offentliga föreläsningar – de privata ville han gärna fortsätta med, de var offentliga ifråga om kostnaden, dvs. gavs gratis – skulle vara ägnad att påskynda verkets fullbordan. När detsamma kunde utkomma från trycket berodde likväl på tid och omständigheter. »Mina villkor tillåta intet eget förlag, ty vad jag kan synas äga tillkommer mina barn, som nu snart äro alla myndiga.» Själva arbetet krävde dessutom sina utgifter. Akademiens bibliotek i Lund liksom de enskilda biblioteken i Skåne var fattiga på historisk litteratur o.dyl., som för den skull måste anskaffas från annat håll. För de följande delarna av rikshistorien måste han dessutom ta del av i Stockholm och Köpenhamn befintligt källmaterial antingen genom resor till ort och ställe eller genom korrespondens. I sin skrivelse uttrycker han också en mycket optimistisk förmodan, att andra delen skulle bli färdig att tryckas nästkommande år, »och de följande på samma sätt, en del vart år», med eller utan – han vet ännu inte vilket men det blev utan – porträtt av historiska personligheter.

I ett brev till Gjörwell, daterat samma dag som svarsskrivelsen till Hiärne, uppger Lagerbring, att han känner sig hedrad av de båda

denna tid var han enligt A. J. von Höpken, kanslipresident 1752–61, »ensam om arbetet» där, och enligt Claes Ekeblad, kanslipresident i två omgångar 1761–71, innehade han kollegiets »drygaste och mest grannliga syssla». Genom sin moder Margaretha Benzelia och sin hustru Beata Sophia Benzelstierna hade han anknytning till Benzeliernas lärdomssläkt.

³ Lunds universitets arkiv, LUB.

⁴ Skrifter och brev, 130 f.

skrivelser han mottagit men tycker också, att de länder »höga vederbörande till heder, som visa en så utmärkt omsorg om vett och vitterhets uppmuntran».⁵ I denna åsikt kan eftervärlden gott instämma, inte minst då det gäller Hiärne, som »med särdeles nöje» ingrep i saken och glädde sig åt Carolinska Academiens ökade anseende hos allmänheten.

Lagerbrings svar gick från universitetskanslern till kanslikollegium och därifrån till riksens ständer, där sekreta utskottet hade att handlägga och fatta beslut i ärendet. Den 29 januari 1770, näst sista dagen av riksdagen 1769–70, kom ärendet upp i sekreta utskottet. Till grund för behandlingen där låg en skrivelse från kanslikollegium, som inte bara refererade Lagerbrings svar av den 27 augusti året innan utan också gav en orientering om den historiskt-vetenskapliga situationen i landet, med hänsyn särskilt tagen till rikshistoriefrågan, i vilken det var angeläget få en fortsättning på Dalins rikshistoria i den ena eller andra formen. De båda rikshistoriograferna M. von Celse och A. Schönberg var av olika skäl förhindrade att ta upp Dalins fallna mantel. Chefen för antikvitetsarkivet C. R. Berch undanbad sig uppdraget – hans tid var upptagen dels av ämbetsgöromål och dels av »en historia i anledning av Sveriges konungars skådepenningar, uti imitation av van Loons Histoire metallique des Paes bas».⁶ Två historieskrivare återstod: Anders af Botin och Lagerbring, av vilka den förre förklarar sig villig att åtaga sig en fortsättning av Dalins rikshistoria, om uppdraget gick till honom, och den senare på eget initiativ påbörjat en rikshistoria, som enligt författarens utfästelse skulle utkomma med en del om året (underförstått: och sålunda snart nog vara framme vid stormaktstidevarvet och den egna tiden).

Hur diskussionen i ärendet förlöpte i sekreta utskottet känner man ej med visshet till, eftersom riksdagsprotokoll saknas för tiden 10–30 januari 1770. En viss ersättning har man i den dagbok, som G. A. Hiärnes systerson bergsrådet, titularlandshövdingen och riksheraldikern Daniel Tilas förde under hela riksdagen. Tilas var med-

⁵ Skrifter och brev, 133 f.

⁶ C. R. BERCH, Beskrifning öfwer svenska mynt och kongl. skådepenningar (1773) åsyftas. I de till medaljerna knutna biografierna gav han en slags fortsättning på Dalins historia. Kanslikollegiets skrivelse liksom sekr. utskottets av den 29 jan. 1770 har i den mån de rörde Berch behandlats av H. SCHÜCK i Ett porträtt från frihetstiden: Carl Reinhold Berch (1923), 220 f.

lem av sekreta utskottet och under den 29 januari redogör han för rikshistoriefrågans behandling där.⁷

Utskottet sammanträdde nämnda dag klockan 4 e.m. under ordförandeskap av lantmarskalken, som var Axel von Fersen. Denne avlägsnade sig emellertid ur utskottet före rikshistoriefrågans behandling, på grund av trötthet, uppger Tilas. Detta tyder ju inte på något större intresse för en fråga, i vilken hans forne informator i så hög grad var engagerad.⁸ Föralldel, Fersen kan ha varit säker på utgången av ärendet och inte ansett sin närvaro behövlig. Han kan också ha dragit sig tillbaka av taktiska eller objektiva skäl, men där- om vet man intet. Efter honom övertog Charles Emil Lewenhaupt d.y. ordförandeklubban. »Men all ting gick ganska konfust, och näs- tan att säga tumultuarie till väga», meddelar Tilas. Tumult var inte direkt ovanligt, när Lewenhaupt förde klubban, om man får tro samma källa, något som f.ö. bestyrkes av en senare historisk hän- delse i hans liv (riksdagen 1789). Vad de mer eller mindre upprörda scenerna gällde, ges det inget besked om, bortsett från att omedel- bart efter de ovan citerade orden följer: »professor Bring skall encourageras att kontinuera rikshistorien», varefter det talas om de andra i kanslikollegiets utredning nämnda historikerna, som även- ledes skulle uppmuntras, dock endast en av dem med fixerat stats- anslag, nämligen Botin. Denne skulle enligt Tilas' dagbok denna dag ha fått sig tilldelat 3.000 dlr s:mt »till uppmuntran att fortsätta sitt kameralverk om Svenska hemman och jordagods, men särdeles det historiska verket kallat Utkast till svenska folkets historia». Dessa uppgifter om Botin är emellertid inte fullt korrekta, varom mera nedan.

Av framställningen hos Tilas ligger det nära till hands att anta, att uppträdet i utskottet på något sätt rörde rikshistoriefrågan – om det gällt något annat, hade väl Tilas åtminstone gett en antydning. Om en

⁷ Utdrag av landshövdingen m.m. friherre Tilas egenhändiga dagbok vid riks- dagen 1769–70 i *Handl. rör. Skandinaviens hist.* del 16, 422 f.

⁸ Att Fersen dock hade sin forne informator i gott minne vittnar J. VON ENGE- STRÖM om i sin »Lefvernes-Beskrifning» över Lagerbring 1788 i *Vitterhetsakade- mien* (s. 351). Eftersom Fersen ännu levde, får Engeströms ord anses helt tro- värdiga, helst som källan synes vara Fersen själv. Denne bär ännu hos sig uti erkänsamt minne, heter det, den gagnande undervisning han av adjunkten Bring erhållit, en upplysning han med fögnad lämnar. Om uppskattning vittnar än mer, att Fersen föreslog Lagerbring till kronprinsens lärare 1756. Uppdraget gick dock som bekant till C. G. Tessins kandidat Olof Dalin.

gissning är tillåten – den har visst stöd i utskottets resolution – skulle den gå ut på att striden gällde, huruvida ständerna skulle satsa på Botin eller Lagerbring. Båda hade »genom utkomna arbeten gjort sig allmänt kända ej mindre för grundlig insikt uti den historiska vetenskapen än behaglig och angenäm skrivart». Den förre hade sagt sig villig kontinuera Dalin, om ständerna gav honom uppdraget, den senare hade kommit med något nytt och lovande, som kunde tänkas komma att överträffa allt annat i den vägen.

Konflikten, om det nu som sagt var en konflikt, synes ha lösts genom en kompromiss, vari Botin ekonomiskt drog det längsta strået. Han fick visserligen inte uppdraget att kontinuera Dalin. Utskottet överlämnade till honom själv att avgöra, om han ville fortsätta Dalins rikshistoria eller sitt eget Utkast, »helst bägge äro av sådan särskild beskaffenhet, att det ena icke egentligen kan bliva en fortsättning av det andra». Men därtill beviljade utskottet honom, inte denna dag utan den följande, inte 3.000 dlr s:mt som Tilas uppger, utan 6.000 dlr s:mt, allt enligt Riksdags-Tidningar.⁹ Summan var en belöning för hans olika skrifter. Man kan undra över proceduren. I sekreta utskottets skrivelse till kungl. maj:t den 29 januari nämnes ingenting om anslag till Botin. Var detta anslag en slags tröst – god tröst i så fall – för att budet i rikshistoriefrågan dagen innan gått till Lagerbring? Var det kanske också en politisk belöning?

I ovannämnda skrivelse föreslogs kungl. maj:t att bevilja Lagerbring tjänstledighet från professorssysslan i dess publika del och från konsistoriesammanträden samt dessutom att årligen i staten anslå en penningsumma att »användas såväl till de omkostnader, vilka professor Bring nödgas göra till samlande av nödiga underrättelser i dess ämne, antingen genom resor eller brevväxling, som ock till någor-

⁹ Riksdags-Tidningar 1769–70 nr 136, dat. 5/6 1770, 544: »S.D.» (30 jan.) »Vid överbägande av nyttiga böcker och skrifter, så väl rörande svenska hemman, jordagods och Svenska folkets historia som flere under sista riksdag och sedermera uti åtskilliga ämnen, alla med sällsynt styrka, urskillning och snille författade arbeten, varmed kammarrådet Botin sig tid efter annan sysselsatt, och varföre han hittills aldrig åtnjutit någon uppmuntran eller belöning, hava Riksens Ständer hos kungl. maj:t i underdånighet tillstyrkt, att såsom ett vedermäle av dess kungl. nåd emot kammarrådet Botin låta tillstålla honom sex tusen daler silvermynt, varemot Riksens Ständer förmodar, att han såsom en tacksam, och sitt fädernesland älskande medborgare, lærer uppoffra sin tid, så väl till continuation av förenämnda arbeten, som till andra nyttiga skrifers författande, varmed han kan tjäna sitt fädernesland.»

lunda understöd och förlag». Det årliga anslaget storlek skulle framdeles fixeras av kanslikollegium efter samråd – över kanslern – med Lagerbring.¹⁰

Som motivering för de föreslagna åtgärderna anför utskottet den lagerbringska historiens förträfflighet. Det vore en verklig förlust, förmenar utskottet, om i brist på förlag arbetet på en dylik rikshistoria skulle avstanna. Till författarens förtjänster hör, att han aldrig antager annat än vad han finner i källorna; att han gör mellan dem och senare tillägg en bestämd skillnad »samt således liksom utstakar probabilitetsgraden av var och en händelse».

Den klara och koncisa karakteriseringen av Lagerbrings historisk-kritiska metod verkar vara gjord av en fackman, i varje fall av en initierad. Detsamma gäller om utskottets motivering för att inte uppdraga åt Botin eller någon annan historiker att kontinuera Dalins rikshistoria: för en sådan fortsättning krävdes, menar utskottet, »att enahanda ordning, metod och skrivart som Dalins skulle iakttagas, vilket ingen auktor torde vilja underkasta sig» och vilket dessutom skulle förutsätta »en undersökning, den utskottet tror sig icke behöva företaga, att nämligen samma ordning, metod och skrivart framför all annan bör äga företrädet». Orden, som låter som en kritik mellan raderna av Dalins verk, är utan tvivel en återklang av den diskussion om rätta sättet att författa och upplägga en rikshistoria, som C. G. Tessin väckt till liv och bl.a. Lagerbring fört vidare.

Vem var nu författaren till det ganska märkliga aktstycket av den 29 januari? Svar på frågan torde kunna ges. Den som fört protokoll vid utskottssammanträde ovannämnda datum och därefter satt upp skrivelsen till kungl. maj:t var givetvis utskottets sekreterare, och sekreta utskottets sekreterare vid riksdagen 1769–70 var – Jacob von Engeström. Att denne var något av en fackman på historiens fält framgår av hans förut omtalade inträdestal i Vitterhetsakademien 1786, det som presenterade »strödda tankar om den visshet som finnes uti historien».

Sekreta utskottets skrivelse upplästes, enligt anteckning på handlingen, i rådet den 26 mars, och beslut om verkställighet fattades. Här om avgick kungliga brev, daterade samma dag, dels till kanslikollegium och dels till universitetskansler Hiärne. Denne erhöll enligt egen uppgift brevet först den 3 maj men skyndade sig att under-

¹⁰ Skrivelsen tryckt i Riksdags-Tidningar nr 173, dat. 17/8 1771.

rätta Lagerbring redan den 5 maj om sekreta utskottets skrivelse, som bifogades i transumt, och kungl. maj:ts beslut att bevilja honom »frihet från publika lektioners hållande samt Consistorii Academici rådplägningsars beivrande».¹¹ Vad anslagsfrågan beträffade hade kanslikollegium hand därom, och Lagerbring skulle bli underrättad, så snart besked därifrån förelåg. För att kunna avge ett sådant tog kanslikollegium direkt kontakt med denne,¹² som i en skrivelse av den 20 maj, ställd till såväl universitetskanslern som kanslikollegium, meddelar, att han till sommaren måste göra en resa till Köpenhamn för att dels upphandla och dels avskrika nödiga handlingar till medeltidens historia, och anhåller, då han ej förmår göra denna resa på egen bekostnad, om ett anslag för ändamålet på två tusen plåtar (dvs. 4.000 dlr s:mt eller 12.000 dlr k:mt). Man kan ev. i stället minska på det kommande årliga anslag, varom sekreta utskottet talar. Om han får detta förskott, torde andra delen av rikshistorien snart nog vara färdig, emedan möda och flit från hans sida ej skall sparas.¹³

I början på juli tillstyrkte kanslikollegium hos Kungl. maj:t, att den angivna summan oavkortad utbetalades till Lagerbring men förutsatte, att den skulle täcka också tryckningskostnaderna.¹⁴ Riksrådet beslöt i enlighet härmed, och Lagerbring kunde mot årets slut utkvittera nämnda belopp och omsider företa den ursprungligen till sommaren planerade Köpenhamnsresan.¹⁵

I sin skrivelse av den 29 januari 1770 hade sekreta utskottet som nämnt föreslagit en årlig summa i riksstaten åt Lagerbring utan att ange något visst belopp. Kungl. maj:t efterlyste nu kanslikollegiets förslag härutinnan, ett förslag som borde »proportioneras efter det rundliga förskott som nu på en gång blivit beviljat». Kanslikollegiet förstod vinken. I sitt svar till kungl. maj:t meddelade det, att när det tillstyrkte förskottet på 12.000 dlr k:mt »trodde kollegiet sig *då icke kunna gå längre eller föreslå någon vidare summa, som ... skulle komma årligen i staten att anslås*» (kurs. här), alldenstund

¹¹ Universitetskanslern till rektor och Consistorium academicum i Lund 5/5 1770. LUB.

¹² Kanslikollegium till kungl. maj:t 9/7 1770, RA.

¹³ Detta brev utgör bilaga till kanslikollegiets skrivelse till kungl. maj:t 9/7 1770, RA.

¹⁴ Kanslikollegium till kungl. maj:t 9/7 1770.

¹⁵ Riksrådsprotokoll 22/8 1770, RA.

Lagerbring icke meddelat kollegiet, hur stor summa han ansåg sig årligen behöva. Han borde ju veta detta bättre än kollegiet, som dessutom tyckte, att man borde invänta andra delen av rikshistorien, innan vidare åtgärder vidtogs. Kollegiet anhöll därför att få uppskjuta sitt utlåtande, tills Lagerbring inkommit med besked i saken.¹⁶

Kollegiets skrivelse föredrogs i riksrådet i april 1771 och blev »befalld läggas ad acta».¹⁷ Möjligen bidrog härtill slutklämman i kanslikollegiets skrivelse: »föreställande kollegiet sig i övrigt det kanslirådet (Lagerbring hade fått kansliråds namn, heder och värdighet 25 sept. 1770) lärer å dess sida vara sorgfällig därom, att dess arbete bliver för det allmänna så litet kostsamt som möjligt vara kan».

I själva verket var hela ärendet i och med ad acta-beslutet avfört från dagordningen. Någon ny ansökan om statsbidrag från Lagerbrings sida föreligger inte, och kanslikollegiet tog inte upp saken igen. Mer än dessa 12.000 dlr k:mt, utbetalade »i förskott», åtnjöt Lagerbring alltså inte i statsunderstöd.¹⁸ Att det förhåller sig så, bekräftar G. Sommelius i sin biografi över Lagerbring i *Lexicon eruditorum scanensium*, en biografi, som skrevs 1786 i den senares livstid. Sommelius var Lagerbrings vän, gift med hans systerdotter, och bör ha haft väl reda på sig därvidlag.¹⁹

Vilka kan nu orsakerna ha varit till denna till synes något snöpliga utgång av statsbidragsfrågan? En av dem var säkert statsfinansernas tillstånd, som inte tillät någon generositet, i varje fall inte för kulturella ändamål. Detta lyser klart fram i slutklämman på kanslikollegiets skrivelse av den 21 december 1770, där bromsarna tämligen hörbart slås till. Mot bakgrunden av landets ekonomiska situation kunde Lagerbrings begäran om 4.000 dlr s:mt för Köpenhamnsresan också te sig väl anspråksfull – han förefaller ha överskattat det pekuniära värdet av de ampla lovord han till en början överöstes med; eller också var det kanske bara så, att han, som var väl insatt

¹⁶ Kanslikollegium till kungl. maj:t 21/12 1770, RA.

¹⁷ Riksrådsprotokoll 11/4 1771, RA.

¹⁸ Vid undersökning av kanslikollegiets diarium 1770–1785: B, L; kungl. brev; inr. civilexp. ing. diar. 1770–1780: B; statskontorets protokoll 1770–1780: B har ej något påträffats som rör statsbidrag till Lagerbring.

¹⁹ G. SOMMELIUS, *Lexicon erudit. scanens.* I, 363 f. Biografien är enligt uppgift s. 359 förf. 17 jan. 1786, c:a två år före Lagerbrings död.

i samtidens förhållanden med dess växlingar ifråga om politisk makt och kulturella attityder, försökte ta ut så mycket som möjligt på en gång i statsbidrag, medan det officiella intresset för hans historia ännu var varmt.

Av stor betydelse för omslaget i statsbidragsfrågan var säkert även två andra omständigheter: den ena att Hiärne 1772 i samband med striden om Gustav III:s kungaförsäkran avsåg sig alla sina ämbeten, däribland kanslersämbetet, och fick en efterträdare i detta, som ej med samma iver som föregångaren stimulerade Lagerbring i hans arbete; den andra att del II av Svea Rikes Historia på grund av sin författares grundlighet och bokförläggarens senfärdighet utkom först i november 1773 – den förre hade ju utlovat en del om året, vilket såväl kanslikollegium som sekreta utskottet tagit fasta på. Nu fick man vänta i hela fyra år på fortsättningen. Med den taktiken försvann hoppet om att han någonsin skulle hinna fram till de perioder, som man främst ville ha skildrade, nämligen vasatid, stormaktstid och frihetstid, och därmed kallnade det officiella intresset för hela verket. Detta intresse kan väl också ha minskats därav, att man med åren fick en kompensation för det stora verkets senfärdighet i det s.k. Sammandraget av Svea Rikes Historia (det mindre 1775, det större i sex delar 1778–1780; för skolbruk), i vilket författaren skildrade Sveriges historia intill sin egen tid.

Att politiska förhållanden skulle spelat en roll i sammanhanget finns det ingenting som tyder på. Lagerbring var ju för en starkare kungamakt, och Gustav III, som del II av Svea Rikes Historia är dedicerad till, kunde åtminstone av den orsaken ha visat intresse för ett ekonomiskt understöd till honom men gjorde det inte. Uppenbarligen var det så, att Lagerbring tidigt – redan omkring 1770 – förstod halvkväden visa och sedan var för stolt att begära, där man ej visade håg att ge.

Trots bristen på stimulans från myndigheternas sida fortsatte Lagerbring oförtrutet arbetet på sin rikshistoria. Naturligtvis inkräktade Sammandraget eller »lilla historien» på detta arbete liksom uppdraget mot slutet av hans liv att ordna universitetets myntkabinett. Något som förmodligen också fördröjde färdigställandet av rikshistorien var, att han på försommaren 1777 »fått kännning av slag».²⁰ Han synes emellertid tämligen snart ha repat sig, och i den

²⁰ Gjørwell till Kämpe 10/6 1777 i En Stockholmskrönika 183. Notis i Göteborgs Allehanda nr 44 3/6 1777: »Lund 29 maji ... Cancellie-rådet Lagerbring är rörd av slag.»

återstående delen av hans produktion märks ingenting av förminskad själskraft eller omdömesförmåga.

Andra delen av Svea Rikes Historia (1773) skildrade i tjugo kapitel tiden 1060–1300. I ett längre företal tackade författaren dem som bistått honom i hans arbete, bl.a. med källmaterial. Denna del var liksom den följande, utgiven 1776 och tecknande i tolv kapitel landets öden 1300–1397, ett digert verk – vardera av delarna rymde 880 kvartsidor. Med den fjärde, på 570 kvartsidor jämte 34 sidor bilagor, dröjde han i åtta år, ända till 1783, då den började utkomma i avdelningar, sju inalles, av vilka den sista förelåg i tryck först 1786. Delen skildrade i nio kapitel tiden 1397–1457 och var förnämligt tryckt på holländskt papper av finska tryckeriet, som innehades av J. Carlbohm. Att denna del överhuvud kunde ges ut, därtill i så presentabelt skick, berodde enligt Gjörwell på att »ädelsinnade patrioter och ibland dem en som med mig delar den hedern att vara en Lagerbrings lärjunge» ekonomiskt understött utgivningen.²¹ Den åsyftade lärjungen var givetvis Jacob von Engeström. Bland övriga bidragsgivare torde ha varit den kände mecenaten Patrik Alströmer.²²

Femte delen synes Lagerbring ha dröjt länge att ta itu med, delvis för myntkabinettets skull. I mitten på februari 1785, hela tre år efter det han lagt sista handen vid del IV, skriver han till Gjörwell, att han har svårt för att börja denna femte del innan den fjärde blivit fulltryckt. Han känner sig nu också gammal. I samband med arkivvännen P. Hellmans död utbrister han: »Så seglar mina gamla arkivvänner sin kos, och jag går kvar och spökar som en gammal tomtegubbe och går och rotar i mitt hus som en skånsk goda misse.»

Hur det nu än var kunde han i november 1786 sända upp början på femte delen till sin förläggare Gjörwell. »Accepteras det, skall mera följa efter. Eljest slutar jag med nöje min författarbana», förklarar han samtidigt.²³ Manuskriptet accepterades givetvis med stor glädje av Gjörwell, som hjärtligt tackar för det i början av december samma år.

²¹ Gjörwell i »Till Läsaren», dat. den 18 april 1786, vid sjunde avdelningen av band IV.

²² Alströmer bistod ekonomiskt bl.a. Gjörwell. Enligt SNOILSKVYS minnesteckning över Alströmer i Svenska akademien (s. 189) »förskotterade» denne årligen Gjörwells Uppfostringssällskap med 2.000 riksdaler.

²³ Lagerbring till Gjörwell 26/11 1786, Samlingar III 30.

Av denna del, avsedd att skildra tiden 1457–1521, var fyra ark, omfattande av kapitel I paragraferna 1–18, tryckta vid Lagerbrings frånfälle i december 1787, och dessutom förelåg i tryckfärdigt skick ytterligare ett tiotal paragrafer, som förde teckningen av Sveriges öden fram till 1463. Detta avsnitt publicerades av Lauritz Weibull i »Sven Lagerbring, Skrifter och brev», 1907.

Samtliga delar av verket saknar tyvärr register, vilket redan samtiden kände som en brist.²⁴

Vad avsättningen beträffar synes den ha gått tämligen trögt, i motsats till Sammandraget. Belysande är Gjörwells klagan i mitten av november 1783, då första avdelningen av del IV utkommit, att blott 63 prenumeranter dittills tecknat sig för denna fjärde del.²⁵ Det var givetvis inte lätt att finna publik för en ny rikshistoria så snart efter Dalins, i synnerhet som Lagerbrings främst vände sig till de historiskt-vetenskapligt orienterade, en fåtalig grupp i vårt land. Själv menade Lagerbring – om med rätta är ovisst – att priset skrämde bort en del köpare.²⁶ Kanhända förelåg också ett visst köpmotstånd från vissa kretsar, som ej delade hans historiesyn, varom mera nedan.

4

Kort efter det att del I av Svea Rikes Historia utkommit, blev den föremål för recensioner i olika »lärda tidningar». Först färdig med en sådan – och detta gäller om samtliga delar av verket – var naturligt nog Gjörwell. I hans »Tidning för lärda saker» för den 30 september 1769 konstaterades det, att nu äntligen ett verk sett dagen,

²⁴ I sina tidningar utlovade Gjörwell ett tryckt register dels till del IV, dels till hela verket. Härav blev dock ingenting, troligen av ekonomiska skäl. Emellertid förelåg omkring 1790 ett »ganska fullständigt och välställt register» till del IV, upprättat av magister C. J. Knös och omfattande 159 skrivsidor (Svenska Archivum II, 1792, 5 f.). Detta register förvaras nu i Linköpings stiftsbibliotek.

²⁵ Upfostrings-Sälskapet Tidningar nr 89, 17/11 1783, 716.

²⁶ Priset på volymerna varierade från 18 dlr k:mt för del I till 2 rdr 24 ss för del IV. För prenumeranter var delen dock billigare – 2 rdr jämnt. Beroende på papperskvaliteten kunde priset dock något skifta. Del III exempelvis kostade på »tryckpapper» 27 dlr k:mt men på »skrivpapper» 36 dlr k:mt. För jämförelse kan nämnas, att 1783 kostade enl. markegångstaxan för Krist. län en tunna råg 2 rdr 44 ss, en tunna havre 1 rdr 24 ss, en famn bok- eller björkved 2 rdr 32 ss.

som hedrade den svenska lärdomen, och prisades författarens vidsträckta kunskaper och nit för sanningen. I Salvius' »Lärda Tidningar» för den 16, 19 och 23 oktober samma år ägnas Lagerbrings forntidshistoria en längre recension, som emellertid till största delen består av referat av innehållet. Några allmänt välvilliga ord om verkets förträfflighet inleder och avslutar artikeln. Den intressantaste anmälan inflöt i Gjörwells »Almänna Tidningar» för den 8, 11 och 15 januari 1770 i form av »Bref angående Hr Prof. Sven Brings Swea Rikes Historia». Författaren var C. G. Warmholtz.¹ Inledningsvis förklarar denne, att Lagerbrings historia blänkte »velut inter ignes Luna minores». Den historiska framställningen finner Warmholtz vara oväldig, redig, alltid grundad på de äldsta och förnämsta historieskrivares vittnesbörd. Författaren får därjämte en eloge för något i tiden sällsynt, nämligen för hans försynta sätt att polemisera mot andra historiker med en från hans egen avvikande mening.

En tysk recension inflöt i den i Greifswald utgivna *Neueste critische Nachrichten* för den 24 mars 1770.² Den är undertecknad »M», under vilken signatur troligen dolde sig J. G. P. Möller, professor i historia vid universitetet där sedan 1765.³ Möller är mycket kritisk mot Lagerbrings källmaterial: det är självbedrägeri, om man tror sig i stånd att urskilja det sanna från det falska i det virrvarr av fabler och vidskepelse, som tillsammans utgör den isländska litteraturen. Lagerbring gör dock inte nordens till ursprung för alla möjliga folk, vilket är en förtjänst hos honom liksom »die Mühe, den Fleiss und die Geschicklichkeit des berühmten Hrn Verfassers». Betydligt välvilligare var en annan anmälan på tyska, som stod att läsa i *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* för den 20 december 1770. Författaren var emellertid en känd svensk, nämligen Johan Henrik Lidén.

Om del II av Svea Rikes Historia inflöt en första anmälan i Gjörwells »Nya Lärda Tidningar» i mars 1774.⁴ Att granska för att upp-

¹ Bibl.hist. sveo-gothica V, 101, nr 2541.

² Bd 6, 89-92.

³ Om Möller se bl.a. J. G. L. KOSEGARTEN, *Geschichte der Universität Greifswald* I, 1856, 304. Möller var en ivrig medarbetare i *Neueste critische Nachrichten*, som han redigerade under senare delen av sitt liv, intill sin död 1807. Han blev småningom medlem av Vetenskapsakademien och Vitterhetsakademien i Stockholm, därtill av såväl Uppfostringssällskapet som Patriotiska sällskapet. Han översatte till tyska Lagerbrings s.k. lilla Sammandrag (1776).

⁴ Nr 12 för 17/3 1774, 90-95.

lysa, icke för att bedraga eller förtjusa är, fastslås det, hävdtecknarens första plikt, men att granska i forn- och medeltid »är icke vars höva: vår Lagerbring äger den till fullo». Han har uppsökt, rådfört och granskat alla källor, han anför ingenting utan bevis, heter det vidare, men han granskar också bevisen. Han tror ingen författare på hans ord, vill heller inte bli trodd på sina egna av andra. Allt detta säges i anslutning till Lagerbrings företal. Recensenten sammanfattar: Här är icke en skogsväg banad, här är hela fält avröjde och uppodlade. Till förtjänsterna hör också det pragmatiska framställningssättet, som innebär, att författaren vänt ryggen åt krönikans osammanhängande framställningsform.

För att visa, att han har auktoritativt stöd för sin uppfattning, anför han »en den vittraste granskare, som riket äger, omdöme», meddelat honom i brev, daterat »C. . . den 7 mars sistl.» Om C. . . står för Christineholm, som det finns skäl att anta, är Warmoltz brevskrivaren, ty denne ägde och bodde på detta sörmländska gods. Brevet börjar med att konstatera, att Lagerbring, så långt granskarens kunskaper sträcker sig, »uti historia medii aevi är den bäste och tillförlitligaste historieskrivare vi äger. Han känner källorna, dem han med mycken flit uppspanat och mästerligt vetat att nyttja: rättar oftast och förbättrar sina företrädare; upplyser mycket som förut varit mörkt eller tvetydigt, uppspäder icke de gamlas berättelser med egna eller nyare skribenters gissningar, smickrar icke vissa släkter; har verkligen gjort nya upptäckter. Sålunda har han, exempelvis, utnyttjat hittills obegagnat källmaterial av utländskt ursprung, bl.a. påvebrev. Hur mån han är om sanningen och att ingenting antaga utan fullgiltiga bevis, grundade på autentiska handlingar, sådant kunde med många exempel styrkas, betonas det. Brevet slutar med några ord, som speglar 1700-talets tänkesätt: »Utur de reflexioner han här och där låter inflyta, framlysa dygd, ära, kärlek för frihet, religion och fädernesland.»

Delarna III–V anmäldes – i huvudsak ett innehållsreferat – likaledes av Gjørwell i hans tidningar, varvid tidigare nämnda förtjänster ånyo framhövdes.⁵ Recensionen av femte delen avrundas med en jämförelse av visst intresse: »Vid minsta jämförelse med Dalins

⁵ Del III i Stockholms Lärda Tidningar nr 7 27/1 och nr 8 30/1 1777. Del IV i Upfostrings-Sällskapets Tidningar 1784: nr 48 5/7, nr 51 15/7 och nr 52 18/7; dito 1785: nr 85 7/1 och nr 86 10/11. Del V i nr 97 av samma tidning för den 14/12 1786.

historia inser man den lagerbringska historiens företråde vad själva sakerna och sanningen beträffar, varpå dock förnämligast i en historia ankommer.»

Väl så intressanta som de svenska recensionerna är de tyska. Om del II inflöt en längre anmälan i *Neueste critische Nachrichten* för 1774.⁶ Den är undertecknad »M» (J. G. P. Möller). Den misstro mot tillförlitligheten av Lagerbrings källmaterial, som »M»s recension av del I vittnade om, är nu helt borta. Hans källinsamling och källkritik får ampla lovord. Hans åsikt att stora rimkrönikan och Ericus Olai delvis bygger på förlorat källmaterial och därför kan ge upplysningar av värde, befinnes riktig, liksom hans syn på Saxo, vars framställning förtjänar tilltro, när den gäller dennes samtid och tiden närmast dessförinnan. Lagerbring har gjort sig stor möda att noggrant pröva allt. Han förlitar sig icke på auktoriteter, och där hans skildring avviker från Dalins och andra svenska historikers, anger han ständigt grunden härför, varvid han ej sällan direkt citerar sin källa. Berömvärdt är också, att verket är en rikshistoria i egentlig mening, ej blott en konungarnas historia. Några småsaker ifråga om stilen får man överse med, menar »M» – författaren är ju gammal. Man får hoppas, säges det till sist, att hälsan står honom bi, så att han kan fullborda sin historia.

»M» recenserade även tredje och fjärde delarna av Svea Rikes Historia. Detta skedde i *Neueste critische Nachrichten*, som han på 1780-talet blev redaktör för.⁷ Lagerbrings kritiska skärpa berömmes ånyo liksom hans opartiskhet. Drottning Margareta gör han större rättvisa än andra svenska hävdtecknare och på Engelbrekt, som grep till vapen mot sin konung, ser han kyligt. Även om den förre menade väl och besjälades av fosterlandskärlek, handlade han egenmäktigt, och det finns skäl, menar Lagerbring, att fråga: Vem hade bestämt honom till rikets förmyndare? Karl Knutssons sak tar sig Lagerbring an med värme och skildrar aristokraternas motparti med grälla färger. Deras planer finner han gå ut på ökad makt åt riksrådet. Åt Lagerbrings stil skakar »M» till slut lätt på huvudet.

De synpunkter, som »M» utvecklat rörande Lagerbrings rikshistoria, går tydligt igen i kortare osignerade recensioner i *Allge-*

⁶ Bd 10, st. 5 s. 33–38.

⁷ S. R. H. III anmäldes i bd 5 (1779), st. 3 s. 17–20, S. R. H. IV i bd 13 (1787) st. 5 s. 36–39.

meine Literatur-Zeitung (Jena/Leipzig) för 1785 och 1787.⁸ Om Möller inte är författaren, vilket dock förefaller ganska troligt, så synes likväl hans ovan refererade artiklar ha varit förlagor.

För att fortsätta med tyska recensioner inflöt en längre sådan av de olika häftena av del IV, allteftersom de utkom, i Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen för 1785, 1786 och 1787.⁹ Häri framhålles, att Lagerbrings framställning är fri från de förmodanden och fantasterier, som utmärkt föregångarna. Han sätter samtida källor i första rummet och bygger så långt det är möjligt på dem. Skildringen blir på så sätt torftigare men i stället så mycket sannare. Tyvärr har många inhemska urkunder, som kunde ha lämnat viktiga upplysningar, på olika sätt gått förlorade, varför delen inte innehåller så mycket nytt för en utlänning. Emellertid har författaren utnyttjat rimkrönikan, nästan den enda gamla källan för perioden, vilken eljest inte ens de nyaste historikerna tillräckligt uppmärksammat. Sveriges olyckor under unionsregenterna berodde enligt Lagerbring inte minst på landet självt, ty förräderi och trolöshet präglade tiden.

Den sista recensionen på tyska stod att läsa i Allgemeines schweedisches Gelehrsamkeits-Archiv för 1790.¹⁰ Den gällde Svea Rikes

⁸ 1785: nr 195 s. 195–96 och nr 283 s. 202–203. 1787: nr 147 a s. 575–576.

⁹ 1785: st. 64 s. 643–646. 1786: st. 44 s. 425–427. 1787: st. 108 s. 1082–1085. – Samma tidning hade också välvilligt anmält del II av Svea Rikes Historia i st. 76 för 27/6 1775.

¹⁰ Del V, 1790, 3–8. – Anmärkningsvärt är, att Lagerbrings Svea Rikes historia recenserades utförligare och flitigare i tyska tidningar än i svenska, vilket väl har samband med att antalet lärda sådana var större i Tyskland än här. Vid genomgång av Stockholms Weckoblad/Dagligt Allehanda har ingen recension påträffats av Lagerbrings rikshistoria. Detsamma gäller om Stockholms-Posten, som dock startade först 1778. Däremot sysslar sistnämnda tidning i en rad av nummer med ett par delar av stora Sammandraget, framför allt med del I om Svea Rikes statskunskap, vilka tydligen ansågs ha intresse för tidningens publik. Lagerbrings huvudarbete omnämnes emellertid åtminstone en gång, nämligen av en insändare (nr 288 för 18/12 1779), som uttalar sin ängslan för att Gjörwells mångsyssleri som förläggare skall fördröja utgivningen av stora rikshistorien. Inte heller Porthans Åbo Tidningar har någon anmälan av detta verk. Detsamma gäller om Erik Ekholms publikationer, i varje fall om veckoskriften »Nytt och gammalt» (1767–1770), som likväl lovade presentera »anständiga kritiker över allehanda slags böcker och skrifter» och »Granskaren» (1782–1783). I likhet med sina stockholmska motsvarigheter uppehöll sig Göteborgs Allehanda gärna vid »märkvärdigheter» i historien men inte vid vetenskapliga verk, såvida de inte innehöll mycket kuriosas och alltså inte var »vetenskapliga» i egentlig mening.

Historia i dess helhet. Denna historia betecknades som ett verk, vilket ifråga om tillförlitlighet, rikhaltighet och kärnfullt skrivsätt (körnichte Schreibart) få länder har motsvarigheter till. Ju längre fram i tiden framställningen når, desto rikare blir den på alla områden, varvid också angränsande folks historia får sin belysning. Recensenten slutar med att försäkra, att så länge Sverige existerar, skall Lagerbrings namn där leva. Anmälan är undertecknad »L» (J. H. Lidén). Den är skriven före Lagerbrings död 1787, vilket framgår därav, att del V omtalas såsom i det närmaste utarbetad i manuskript och redan under tryckning.

När Gjörwell i sin anmälan av del V talar om den lagerbringska historiens överlägsenhet över Dalins vad själva sakerna och sanningen beträffar, ser det ut, som om han skulle medge överlägsenhet för Dalin i annat stycke än det som rörde just »sakerna» och »sanningen». Det han har i tankarna är utan tvivel stil och uttryckssätt. Lagerbring hade ju en mycket personlig, levande stil, som samtiden ej förstod sig riktigt på. Som stilist ansågs han i allmänhet av denna icke jämförlig med Dalin. Redan när Gjörwell läste Svea Rikes Historia I i manuskript, reagerade han mot författarens stil, om man får tro ett brev av honom från 1768 till Magnus von Celse.¹¹ Det han läst är skrivet som en roman, menar han. Liksom Botins Utkast är det fråga om en bok för ungarlar och fruntimmer. Han är rädd, att den lätta och granna smaken »tager hos oss alldeles överhand, och jag vill för ingen del, att en Bring, en Botin och dylika män skola 'autorisera' hos oss Voltaires sätt att skriva historia».

I ett brev till F. Sparre, Upfostrings-sällskapets beskyddare, från december 1786, då början på del V av Svea Rikes Historia gått i press, berör han ånyo stilfrågan.¹² Över Lagerbrings sätt att skildra

Sällsynta undantag gavs dock. Ett sådant var en recension av »Hr B. Liedners disputation om de nyaste revolutioner i Europa och deras orsaker» (De novissimis per Europeam revolutionibus earumque causis) i nr 102 och nr 103 1774 och nr 2 1775. Preses vid disputationen var Lagerbring, men det nämnes ej i recensionen, en innehållsredogörelse. Sannolikt skrev Lidner själv denna anmälan, medan Lagerbring skrev avhandlingen – det är nämligen hans tankar, som går igen där. (Om författarskapet se K. WARBURG, Lidner. Ett bidrag till Sveriges litteraturhistoria (1889), 66.) Inte heller i andra Göteborgstidningar från den tiden eller i landsortstidningar som Lunds Weckoblad (från 1775), Karlskrona Weckoblad etc. har någon anmälan av Lagerbrings rikshistoria påträffats.

¹¹ 23/6 1768 i En Stockholmskrönika, 23.

¹² 16/12 1786 i A. MUNTHE, Gjörwells brev till Sparre 1768–95, 1938, 230 f.

den svenska aristokratiens uppträdande under unionstiden rådde ett utbrett missnöje på sina håll bland samtidens aristokrater. De sår de fått av att sanningen om deras förfäder blottats, döljer de genom att angripa författarens stil. »Då är jag den förste», betonar Gjörwell, »som bestraffar densamma. Den är icke mot historiens värdighet överallt svarande, den är uppfylld av infall och fraser, vilka kunna roa i samkväm, förlusta även en del av läsarna; men ehuru naiva och passande de ock stundom äro, så önskar jag dock ofta mig vara tillåtet att feja en Lagerbrings skrivsätt i från allt det, som stöter skrivlagen och smaken.» På grund av Lagerbrings stora förtjänster som vetenskapsman har Gjörwell dock alltid varit av den tanken, »att man emot detta myckna guld finge hålla litet slagg till godo».

Omdömet förefaller uppriktigt – måhända något utrerat för den högadlige brevmottagarens skull – men detta hindrade inte Gjörwell från att själv ta efter Lagerbrings stil – vid ett tillfälle bekänner han i tryck, att han även ifråga om stil är en Lagerbrings lärjunge.¹³

Gjörwells inställning till den Lagerbringska stilen kom inte på samma sätt fram i recensionerna som i breven. I de förra uttrycker han sig naturligt nog försiktigare. I den ovan nämnda anmälan av del II av rikshistorien i Nya lärda tidningar heter det, att Lagerbring har sitt eget skrivsätt, eller en stil full av resonemanger, infall och retande anmärkningar och »samma muntra skrivsätt företer sig ännu, oaktat en annalkande ålder, fast på alla blad».

Även anmälnarna i de tyska tidskrifterna av Lagerbrings rikshistoria uppmärksammade hans stil. Recensenten av del II i Göttingische Anzeigen skrev exempelvis: Die mit besonderer Laune vermische Schreibart des Hrn Verfassers, die wir bey dem ersten Bande bemärket, herrschet auch hier. Vornämlich finden wir gewagte Ergänzungen der Geschichte von älteren und neuen mit vielen Salze bemerket. Sannolikt är det samme recensent som i Allgemeines schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv i en anmälan av hela verket prisar Lagerbrings kärnfulla skrivart (körnichte Schreibart). Recensionen är, som ovan nämnts, undertecknad L, som torde stå för Lidén.¹⁴

¹³ Gjörwell i förordet till Svenska Archivum I, 1790, 11: ... »den fria penna, varmed läraren skrev sina böcker, blev ock sedan lärjungens så skäliga maner».

¹⁴ Allg. schwed. Gelehrsamkeits-Archiv, th. 5, 1790, 3.

Den uppfattning av Lagerbrings skrivsätt, som Gjörwell gav uttryck åt i sina brev, var nog vanlig i den ganska ringa men kvalificerade skara, som skaffade sig och läste hans rikshistoria. Uppfattningen höll sig länge, i själva verket ända in i vår tid. T.o.m. i en parentation som Jacob von Engeströms i Vitterhetsakademien 1788 hittar man tydliga spår av den: Lagerbrings rikshistoria är en ypperlig skatt för den vittra världen . . . och till ett fullkomligt vitterhetsmönster felas intet annat än en mera prydlig skrivart, men en sådan är inte allas lott, och Lagerbrings brist på den kan ursäktas på mer än ett sätt.¹⁵ Först med Arthur Stille började en omvärdering, som sedan fortsatts av Bengt Hildebrand och andra.¹⁶

När Gjörwell i decemberbrevet 1786 till F. Sparre påstår, att bland dem som klandrar Lagerbrings stil döljer sig sådana som egentligen är missnöjda med någonting annat hos honom, nämligen med hans kritik av unionstidens stormän, så finns det sannolikt underlag för en sådan uppfattning. Framför allt var det Lagerbrings skildring av 1400-talets svenska historia, som innehöll brännbart stoff. Kanske är det i medvetande härom, som Lagerbring redan i företalet till del IV spelar ut Gustaf III mot eventuella klandrare av hans sanningslidelse. Konungen har personligen befallt honom att skriva sanning, säger han och tillägger – möjligen något ironiskt – »när konungar befalla och älska sanning, är det utan tvivel en undersåtes skyldighet att söka den».

När han i sin skildring närmar sig 1400-talets mitt och senare del tillspetsar sig situationen för honom. År 1786 håller han på med del V av rikshistorien, den del som skall omfatta tiden 1457–1521. Han finner »materien obehaglig», och han vet ännu inte »antingen Christian den I eller II skall stå i främsta rummet». Det är inte rådligt stöta danska hovet, anser han, anmärkningsvärt nog med hänsyn till hans principer, och tillägger pessimistiskt: »En annan kan göra denna historia bättre. Jag är gammal etc.»¹⁷ Det brev där detta står att läsa skrevs till Gjörwell i slutet av november. Den 8 december svarar honom denne i ett mycket intressant brev.¹⁸ »Jag medger

¹⁵ J. v. ENGESTRÖM, Lefvernes-Beskrifning öfver Sven Lagerbring, 1788, 378.

¹⁶ A. STILLE, Tal vid Lunds universitets minnesfest 1907 6/3 i Lunds universitets årsskrift N.F. avd. 1 bd 3 nr 2. B. HILDEBRAND, Bidrag till Sven Lagerbrings biografi och karakteristik i Lychnos 1963–64 (tr. 1965), 62 f.

¹⁷ Lagerbring till Gjörwell 26/11 1786 i Samlingar III 30.

¹⁸ Koncept i Brev från Gjörwell, 1785–1786: 115, K.B. En avskrift av detta brev åtföljde som bilaga Gjörwells brev till F. Sparre av den 16 december 1786.

gärna», skriver förläggaren, »att den tiden, som nu skall beskrivas, är vidrig i anseende till sakerna, vanhederlig för åtskilliga av de personer, som då spelade huvudrollerna, men det står icke uti hävdatecknarens makt att förändra de förra; kanske äger han något att mildra färgerna, då de senares karaktärer skola tecknas. Deras gärningar målar dem nog, och i det fallet har Dalin redan gjort både nationen och vissa av familjerna vana vid att tåla även denna sanning.»

I fortsättningen av brevet anhåller han om tillåtelse att under utgivningens gång själv få mildra »färgblandningen». Får han det, anser han det för sin största skyldighet och heder. Det är alltså fråga om censur från förläggarens sida. Eftersom bara ett litet avsnitt av del V blev färdigt i tryck, fick Gjörwells anhållan, som bifölls av Lagerbring,¹⁹ ingen större praktisk betydelse. I det ovan nämnda brevet av den 8 december 1786 till Sparre säger Gjörwell sig ha gjort vad han kunnat ifråga om mildring av färgerna i Lagerbrings framställning men medger: »Jag har dock icke kunnat göra allestädes, vad kanske någon önskade, ty det står icke heller hos mig att förändra tingens natur, att vanställa händelsernas gång.»

Känslomässigt är alltså Gjörwell helt på Lagerbrings sida, och han vädjar till högaristokraten Sparre att förstå »det bekymmer, som måste finnas hos både författare och editorer i svenska historien, då man nödgas vidröra tider, som varit så olyckliga för riket, så föga hederliga för en del av dess herrar, såsom de äro, vilka togo sin början med Christian I:s indragande i riket, och slutade med konung Christian II:s fördrivande utur detsamma. Då man under detta tidevarv måste framställa i dagen personer, vilka buro de namn, som sedan utgjorde dels svenska tronens, dels svenska ridderskapets ära, men som då finnas fläckade av trolöshet emot både konung och folk, så lider det patriotiska hjärtat hos hävdatecknaren dubbelt. Vetenskap och samvete bjuda honom dock att tala sanning: den har vår Lagerbring också i alla sina historiska arbeten tolkat . . .»

Vad det här är fråga om är ju tydligt nog: utformningen i klartext av den riktning inom svensk historieskrivning, som benämnts »aristokratfördomandet i den svenska historien». Intressant är Gjör-

¹⁹ Redan den 9 maj 1782 (Samlingar III, 28) hade Lagerbring skrivit till Gjörwell: »Skulle ock min vän och gynnare finna att mina utlätelser synas något för starka under konung Carls regemente, dependerar det av min herre att mildra dem.»

wells observation, att en tendens till aristokratfördömande finns redan hos Dalin.²⁰ Bakgrunden är delvis den brist på historiskt sinne, som var en allmänföreteelse under upplysningens tid. I fallet Lagerbring-Gjörwell finns det en stark tillskyndare: »det patriotiska hjärtat». Belysande därvid för Lagerbrings del är ett uttalande av honom som detta: ». . . jag kan intet neka, att jag med en slags rörelse skrivit denna historia (Karl Knutssons), då man skall tala om så många nedriga skälmstycken och rävs Streck, som denna tiden bedrevos av de förnämsta herrar och släkter i landet.»²¹

Lagerbrings Svea Rikes Historia (Zusammenfassung)

Als Lagerbring 1769 damit begann, seine Svea Rikes Historia herauszugeben, war er im Verhältnis zu der damaligen durchschnittlichen Lebensdauer ein alter Mann – 62 Jahre alt. Warum hatte er so lange mit seinem Hauptwerk gewartet? Nach seinem Tode nannte sein Freund A. J. Retzius als Grund, dass Lagerbring „sich nicht habe überwinden können, bei allen Gelegenheiten die Feinde des Reiches in schwarzen Farben zu malen und umgekehrt“. Besonders war es wohl Dänemark, dem er eine solche Behandlung nicht angedeihen lassen wollte – war er doch väterlicher- wie mütterlicherseits dänischer Abstammung. Doch dürfte noch ein anderer Umstand zu seinem Zögern beigetragen haben. 1743 war Dalin von den Ständen beauftragt worden, eine Geschichte des schwedischen Reiches zu schreiben, und natürlich hatte der schwedische Büchermarkt mit seinem geringen Kundenkreis keinen Platz für eine weitere. Erst nach Dalins Tod 1763 war das Feld in dieser Hinsicht frei. Dass Lagerbring dann zur Feder griff, beruhte zumindest teilweise darauf, dass er Dalins Geschichte allzu fehlerhaft fand.

Das Manuskript zu Teil I der Reichsgeschichte, deren Titel eine Fortsetzung bis in die „gegenwärtige Zeit“ versprach, scheint im

²⁰ Jfr C. A. HESSLER, »Aristokratfördömandet». En Riktning i den svenska historieskrivningen, Scandia XV: 2 (1943), 209 f.

²¹ Lagerbring till Gjörwell 9/5 1782, Samlingar III, 28. Lagerbrings »aristokratfördömande» var av gammalt datum. Det framträdde redan på 1740-talet, bl.a. i avhandlingarna De unione calmariensi 1745 och Speculum providentiae divinae in historia patriae ostendens 1748.

Frühsummer 1767 druckfertig vorgelegen zu haben. Ein grosses Problem hatte darin bestanden, einen Verleger zu beschaffen, da man für ein derartiges Werk mit einem nur geringen Publikum rechnete. Die Frage wurde durch das energische Eingreifen Gjörwells gelöst. Der Buchdrucker Carl Stolpe verlegte die drei ersten Teile, allerdings auf eine typographisch unbefriedigende Weise. Den vierten Teil verlegte Gjörwell ganz hervorragend auf holländischem Papier. Die Grösse der Auflage ist nicht bekannt, dürfte aber 300 bis 400 Exemplare eines jeden Teils nicht überstiegen haben.

Teil I weckte sogleich nach seinem Erscheinen grosses Interesse, u.a. bei dem königlichen Kanzleikollegium, das im Auftrage der Stände die Frage der Reichsgeschichte behandelte, und dem daran lag, entweder eine Fortsetzung von Dalins unvollendetem Werk erscheinen zu sehen oder eine neue Geschichte des Reiches, die schnell zur Grossmachtzeit käme, „unserer ehrenvollsten Epoche“, sowie zu der darauf folgenden Zeit, d.h. der Gegenwart. In einem Schreiben an den Kanzler der Universität Lund G. A. Hiärne ersuchte das Kollegium um nähere Angaben über Lagerbrings Arbeit, u.a. auch darüber, wie schnell es sich der Verf. seinem im Titel gegebenen Versprechen gemäss zutraute, dieselbe zu vollenden. Besonderes Interesse hatte bei dem Kollegium die Beobachtung geweckt, dass „Verf. stets seine Angaben den Quellen entnimmt und dieselben jeweils angibt, was einen Vorzug seines Werkes vor vielen anderen derselben Art bedeutet“. Dem Schreiben liegt der Gedanke zugrunde, dass die Stände, welche eine Reichsgeschichte noch als eine öffentliche Angelegenheit betrachteten, durch Zuschüsse oder dgl. den Verf. bei seiner Arbeit ermuntern sollten. Zu dem raschen Handeln des Kollegiums scheinen der Kanzlersekretär J. von Engeström, ein Schüler Lagerbrings und Bewunderer seiner wissenschaftlichen Kapazität, und G. A. Hiärne, der um das Ansehen der Lunder Akademie bemüht war, beigetragen zu haben. In seiner Antwort erklärte Lagerbring, er glaube, wenn man ihn von seinen akademischen Verpflichtungen befreie, ihn bei seinen archivalischen Forschungen unterstütze und ihm zu einem Verlag ver helfe, imstande zu sein, einen Teil pro Jahr fertigzustellen und so – liess er durchblicken – recht bald bei der Grossmachtzeit und der Gegenwart anzulangen.

Die Angelegenheit wurde nun vom geheimen Ausschuss (sekreta utskottet) im Reichstag 1769–70 behandelt. Sekretär des Ausschusses war J. von Engeström. In einem längeren Schreiben an die Regierung, dessen Grundlage ein Gutachten des Kanzlerkollegiums

in der Angelegenheit bildete, legt der Ausschuss eine Übersicht über die Situation auf dem Gebiet der Geschichtsschreibung in Schweden vor; die Übersicht mündete in den Vorschlag, Lagerbring von den akademischen Verpflichtungen zu befreien und ihm dazu einen jährlichen Staatszuschuss für die Verlagsunkosten und für Archivreisen zu bewilligen. Als Motivierung führt der Ausschuss u.a. die Vortrefflichkeit der Lagerbringschen Geschichte an: „Verf. erkennt stets nur das an, was er in den Quellen findet, macht zwischen diesen und späteren Zusätzen einen bestimmten Unterschied und macht auf diese Weise den Probabilitätsgrad eines jeden Ereignisses deutlich.“ Nachdem Lagerbring Gelegenheit erhalten hatte, seine finanziellen Bedürfnisse in diesem Zusammenhang darzulegen, teilte die Regierung ihm einen Vorschuss von 4 000 Silbertalern zu, ferner erhielt er den erbetenen Arbeitsurlaub.

Aus den jährlichen Zuschüssen aus dem Etat für seine Arbeit an der Reichsgeschichte wurde indessen nichts. Mehr als diese 4 000 Taler erhielt Lagerbring niemals an Staatszuschuss. Hierfür dürften mehrere Gründe vorgelegen haben. Der wichtigste war vielleicht – nächst Hiärnes Abgang als Kanzler 1772 – dass das Versprechen, einen Teil der Reichsgeschichte pro Jahr fertigzustellen, sich nicht einlösen liess: Teil II erschien erst 1773, Teil III 1776 und Teil IV 1783–86.

Der seit 1771 ausgebliebene Staatszuschuss dürfte Lagerbrings Arbeit an seiner Reichsgeschichte schwerlich verzögert haben. Zwischen Teil III und Teil IV verflossen indes ganze sieben Jahre. Die Verzögerung kann damit in Zusammenhang stehen, dass Lagerbring im Frühsommer 1777 „Anzeichen eines Schlaganfalls“ spürte. Späterhin, in den 1780er Jahren, wurde seine Arbeit durch den Auftrag behindert, das Münzkabinett der Universität zu ordnen. Da das Werk ab Band IV eine vornehmere Ausstattung erhielt als zuvor, bereitete die Finanzierung ein Problem, dass dadurch gelöst wurde, dass sog. Patrioten, darunter J. von Engeström und vermutlich der bekannte Mäzenat Patrik Alströmer, finanzielle Hilfe leisteten.

Die einzelnen Teile wurden in sowohl schwedischen wie deutschen gelehrten Zeitschriften besprochen. Diese Rezensionen waren durchweg positiv. Vereinzelt richtete man allerdings Kritik gegen Lagerbrings Stil, der nicht ganz nach dem Geschmack der Zeit war. Besonders in aristokratischen Kreisen kam zudem eine verstohlene Unzufriedenheit mit Lagerbrings Art, die führenden Männer der

Unionszeit zu schildern, denen er Selbstsucht und mangelnde vaterländische Gesinnung vorwarf, zum Ausdruck. Der Verleger Gjörwell, der eigentlich Lagerbrings Auffassung in dieser Hinsicht teilte, sah sich veranlasst, um die Berechtigung zu ersuchen, im fünften Teil die zuweilen allzu harten Kommentare zu der Handlungsweise der Aristokratie etwas zu mildern, d.h. zu zensieren. Irgendwelche praktische Bedeutung erhielt diese Zensur jedoch kaum, da der Teil nicht vollendet wurde. Man wird in diesem Zusammenhang Zeuge eines interessanten Phänomens: der Entstehung jener Richtung innerhalb der schwedischen Geschichtsschreibung, die später als „die Verurteilung der Aristokraten in der schwedischen Geschichte“ bezeichnet wurde.